

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 20 051.061
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

доктору філологічних наук, доценту
кафедри української мови
Брус Марії Петрівні
(76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

В І Д Г У К

офіційного опонента доктора філологічних наук, професора,
професора кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Кушлик Оксани Павлівни

про дисертаційну працю Костриби Ольги Василівни
«Віднумеративні словотвірні гнізда: структурний,
семантичний, когнітивний виміри»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
зі спеціальності 035 Філологія

Актуальність теми дослідження. Опертя на твірну основу як типологізувальний чинник, що є засадничим порівняно недавно сформованого в українській дериватології основоцентричного напрямку дослідження словотвірних явищ, процесів тощо, уможлиблює планомірне та системне вивчення низки питань, які не вдалося вичерпно висвітлити в результаті аналізу цих явищ, процесів у формантоцентричному аспекті. Щобільше, послуговування двома основними комплексними дериваційними одиницями для систематизування опрацьовуваного матеріалу – словотвірним гніздом і словотвірною парадигмою – сприяє досягненню важливих цілей стосовно окреслення дериваційної здатності тієї чи тієї твірної основи, зокрема й непохідної, прогнозування наповненості / незаповненості основних семантичних позицій, виявлення арсеналу словотворчих засобів як інструменту творення похідних одиниць, а також забезпечує ретельне

обстеження мотивувальної бази сучасної української мови. Ця ретельність передбачає дослідження словопороджувальних можливостей як центральних лексико-граматичних класів слів, так і периферійних, як з високим ступенем наповнення лексико-семантичних груп у межах певної частини мови, так і із середнім чи низьким, що є важливим для створення типології словотвірних гнізд чи парадигм як показників словотвірної потужності чи словотвірного потенціалу мовних одиниць.

З урахуванням зазначеного актуальність порушеної проблеми в дисертації Костриби Ольги Василівни «Віднумеративні словотвірні гнізда: структурний, семантичний, когнітивний виміри» не викликає жодних сумнівів. Її зумовлено об'єктивною необхідністю дослідження передусім дериваційного потенціалу числівників української мови – лексико-граматичного класу слів, нечисленне наповнення якого на сьогодні є закритою системою мовних одиниць, а отже, становить певною мірою периферію щодо мотивування ними похідних слів, а також механізму послуговування для цього словотвірним гніздом як однією з комплексних словотвірних одиниць основоцентричного аспекту розвитку дериватології.

Ще одним чинником актуалізації теми рецензованого дослідження є розширення обсягу наукових парадигм, крізь призму яких проаналізовано творення віднумеративних дериватів, – від структуралістської наукової парадигми з акцентуванням структурних і семантичних особливостей денумеративів до когнітивної з підходом до них як до засобів одержання, зберігання, використання знань, як засобів концептуалізації й категоризації дійсності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Основоцентричне дослідження українського словотвору» (державний реєстраційний номер – 0104 U 002445). Тему дисертації затверджено на

засіданні вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 10 від 31 жовтня 2017 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та достовірність їх. Актуальність наукової проблеми детермінує мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, які сформульовані чітко й логічно та належно репрезентують концепцію реалізованого провадження.

Для успішного виконання завдань і досягнення внаслідок цього мети необхідне належне методологічне підґрунтя, яке охопило, з одного боку, праці теоретиків з порушеного кола питань (як дериватологів, насамперед представників основоцентричного словотвору, граматистів, передусім тих, хто докладно вивчає особливості числівників як лексико-граматичного класу слів, так і лінгвокогнітологів), а з іншого – адекватні методи дослідження (як загальнонаукові, зокрема індукції, дедукції, моделювання, суцільного добору, синтезу тощо, так і спеціальні лінгвістичні, серед них структурний з методиками опозиційного, дистрибутивного, трансформаційного та компонентного аналізів, описовий з методиками інвентаризації, сегментації, таксономії аналізованих одиниць, а також конструктивний метод з методиками фреймового моделювання, пропозиційного моделювання тощо), які забезпечили ґрунтовність, стрункність та послідовність викладу описуваного матеріалу.

Вірогідність одержаних результатів і узагальнень засвідчує відповідний обсяг фактичного матеріалу – денумеративів, зафіксованих у відомих словниках сучасної української мови («Словнику української мови в 11 томах», «Словнику української мови у 20 томах», «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (за ред. В. Бусела)) і систематизованих за допомогою словотвірного гнізда як комплексної словотвірної одиниці (виявлено 2183 деривати, розміщені від II до V ступенів похідності), а також

докладно параметризованих (з наведенням точних кількісних чи якісних показників) у межах структурного, семантичного й когнітивного аспектів.

Сформульовані дисертанткою загальні висновки демонструють чіткість, логічність, повноту, аргументованість і корелюють із поставленою метою й завданнями.

Обґрунтованість наукових положень дисертаційної праці підтверджує належна апробація положень роботи (участь у п'яти міжнародних, одній всеукраїнській конференціях, а також у щорічних звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів та студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника) та достатня кількість публікацій (7 статей – у фахових виданнях України, 2 статті – у закордонних виданнях, 1 стаття – в іншому періодичному виданні України, четверо тез доповідей на різних конференціях).

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше* в українському мовознавстві на засадах основоцентричної дериватології репрезентовано числівники української мови як унікальну мотивувальну базу для продукування слів зі своєю неповторною семантикою, структурою, походженням, способом категоризації дійсності тощо, чим зроблено значний внесок у справу всебічного обстеження мотивувальної бази сучасної української мови загалом і окремих лексико-граматичних класів слів зокрема; з опертям на словотвірне гніздо як комплексну словотвірну одиницю основоцентричного спрямування систематизовано денумеративи; проаналізовано особливості співвідношення семантики твірних і похідних слів (крізь призму дивергенції та конвергенції), у результаті чого встановлено типологію словотвірних значень денумеративів з оприявленням розгортання, збереження чи згасання семантики в них; окреслено кількісні і якісні структурні параметри словотвірних гнізд (типи деривації, частиномовну

представленість, словотвірні моделі в межах кожної семантичної позиції тощо).

Заслугує схвалення й розширення обсягу наукових парадигм, крізь призму яких проаналізовано творення віднумеративних дериватів: результати й узагальнення, одержані внаслідок вивчення віднумеративного словотворення в межах структуралістської наукової парадигми, яка, з-поміж іншого, передбачає зосередження дослідницької уваги на структурних і семантичних особливостях похідних слів, доповнені результатами й узагальненнями розгляду порушеної проблеми в когнітивному аспекті з відповідними механізмами і прийомами опису матеріалу, що уможливило отримати комплексне цілісне дослідження словотвірного потенціалу нумеративних основ зі словотвірногніздовим систематизуванням денумеративів та відповідним параметризуванням їх.

Практична цінність виконаної роботи. Матеріали дослідження й зроблені узагальнення можуть бути використані для подальших наукових досліджень зі словотвору, морфеміки, лексикології, семасіології, ономасіології, когнітивної лінгвістики як в межах української мови, так і в зіставному аспекті в інших мовах; для випрацювання спецкурсів і спецсеминарів з питань основоцентричної дериватології у вищій школі (наприклад, словотвірногніздового чи словотвірнопарадигматичного систематизування мотивованих нумеративами похідних одиниць), когнітивної лінгвістики (зокрема, лінгвокогнітивного аналізу віднумеративної словотвірної семантики), а також у практиці укладання словників («Гніздового словника із числівниковими вершинами», «Лінгвокогнітивного словника декодування фрейм-структур» та ін.).

Структура дисертаційної праці. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної праці, сформульовано мету й основні завдання, визначено об'єкт, предмет, методи та наукову новизну дослідження, схарактеризовано джерельну базу, розкрито теоретичне значення й практичну цінність одержаних результатів, повідомлено про їх апробацію.

У першому розділі – «Структура денумеративних словотвірних гнізд» – з урахуванням традиційних структурно-семантичного, порівняльно-історичного та новітнього лінгвокогнітивного підходів окреслено засади вивчення слов'янської словотвірної гніздології загалом і української зокрема. Визначено *словотвірне гніздо* як комплексну дериваційну одиницю, з'ясовано основні риси та параметри його (лексичний обсяг, глибину, потужність, ширину, сумарний кількісний вияв дериватів як виразників синтагматичних і парадигматичних мотивувальних смислових відношень), релевантні для опису досліджуваного матеріалу. Висвітлено сутність *категорії кількості* як однієї з універсальних онтологічних категорій, реалізованої в числівниковій системі мови, одиниці якої в ролі вершин словотвірних гнізд слугують об'єктом дослідження рецензованої праці.

У цьому ж розділі описано методологію заданих векторів дослідження.

Другий розділ – «Семантичне проектування твірних нумеративів у значенневу структуру похідних» – присвячений аналізу семантики твірних нумеративів і відображенню її в дериватах, які формують словотвірне гніздо. Передусім наголошено на важливості для словотворення простежувати ступінь відповідності мотивувальних смислових відношень між твірним словом і похідним, серед іншого й коли йдеться про полісемійність такої твірної основи, з подальшим розгортанням чи, навпаки, згасанням семантики, що детермінує структуру словотвірного гнізда, наповнення його, значення дериватів та, зрештою, і всі процеси й механізми, пов'язані із цим. Дефіновано поняття *дивергенція* і *конвергенція*, з'ясовано особливості вияву їх на різних мовних рівнях.

З огляду на те, що для семантики твірних вершинних слів характерні різнобічні вияви полісемії, дисертантка, послуговуючись для аналізу входу багатозначних вершин до семантичної структури дериватів чотирма варіантами вияву цих семантичних змін (словотвірним гніздом семемами, дивергентним словотвірним гніздом, типовим словотвірним гніздом, епідигматичним словотвірним гніздом), виявлених із застосуванням дев'яти критеріїв оцінювання їх, висновує про поширеність дивергенції у процесі словотворення, до того ж як на рівні гнізда (дивергентні гнізда), так і лексико-семантичних варіантів (дивергенція сем), що спричиняє семантичне згасання. Названо причини цього.

Третій розділ дисертації – «Словотвірна семантика та структура дериватів денумеративних словотвірних гнізд» – це аналіз словотвірних значень та словотвірної структури утворених одиниць, які репрезентують словотвірні гнізда з числівниками в ролі вершин. Наведено кількісні показники наповнення дериватами різної частиномовної належності кожного ступеня похідності словотвірних гнізд. Зауважено, що найбільш репрезентативними є ад'єктиви (42,1% від загальної кількості), особливу продуктивність яких засвідчено на першому ступені деривації, дещо поступаються їм іменники (35,38%), які домінують на другому ступені словотворення. Для порівняння найменш придатними є нумеративи до продукування дієслів (2,61%), які постають на останніх (четвертому-п'ятому) ступенях похідності.

У цьому ж розділі окреслено засади визначення поняття *словотвірне значення* в лінгвоукраїністиці. З акцентуванням важливості для виведення словотвірного значення враховувати узагальнене значення як твірної основи слів, що відповідає принципам основоцентричного вектора розвитку дериватології, так і словотворчого форманта, що корелює з формантоцентричним вченням, з актуалізацією водночас ономасіологічної природи словотвірного значення, тобто формування семантики нового мовного знака на базі раніше відомого, закарбованого досвідом людей,

випрацьовано дефініцію словотвірного значення денумеративів. А далі встановлено континуум словотвірних значень дериватів, опертих спершу на просту і складну мотивувальні бази, а далі в межах кожної – на відповідні опозиції, які увиразнюють сутність позначуваного, виокремлено словотвірні структури (моделі), якими репрезентовані ті чи ті деривати.

У четвертому розділі – «Денумеративні словотвірні гнізда в лінгвокогнітологічному вимірі» – увагу зосереджено на розгляді словотвору крізь призму лінгвокогнітивного вчення, для яких релевантним є окреслення таких сутностей, як: когнітивне навантаження окремого способу словотворення; установлення когнітивних семантико-структурних характеристик похідних слів і вивчення комплексних одиниць словотвору, однією з яких і є словотвірне гніздо. Зауважено, що лінгвокогнітивний простір у межах гнізда може бути репрезентований різними структурами (фреймами, субфреймами, слотами, пропозиційними структурами, пропозиціями, актантами), які формують своєрідну ієрархічну систему. З урахуванням цієї системи і об'єкта дослідження здійснено пропозиційно-фреймовий аналіз словотвірної семантики денумеративів.

Цінними є й запропоновані до дисертаційної праці додатки (додаток А «Організація денумеративних словотвірних гнізд сучасної української мови: частиномовний розподіл дериватів та структурні параметри словотвірного гнізда», додаток Б «Дивергенція та конвергенція денумеративних словотвірних гнізд української мови: семантичне згасання», додаток В «Словотвірна семантика слів української мови в денумеративному словотворенні, організованих за принципом гніздування: типи деривації та продуктивність словотвірних моделей», додаток Г «Маркування фреймових компонентів семантики в денумеративному словотворенні української мови», додаток Д «Словотвірні гнізда з числівниковими вершинами в сучасній українській мові»), які кількісно і якісно в повному обсязі репрезентують опрацьований матеріал.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Аналіз тексту дисертації та опублікованих статей і тез свідчить про дотримання авторкою вимог академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної праці. Попри, без сумніву, позитивне враження, яке справляє рецензована праця, деякі викладені в ній положення потребують, на нашу думку, додаткових коментарів. Серед таких положень:

1. З'ясування важливих теоретичних питань стосовно порушуваних проблем передбачає покликатися передусім на першоджерела, тобто наукові праці теоретиків, хто безпосередньо висвітлював ту чи ту проблему. Тому доцільнішим було б дотримуватися власне такої позиції: аналіз словотвірного гнізда як дериваційної одиниці мав би торкнутися й наукового доробку Івана Ковалика (статті «Про корінь слова та його роль у словотворенні», «Семантична функція кореня в словотвірному гнізді», «Про семізацію і семемізацію у словотвірному гнізді кореня *зелен-* в українській мові» та ін.), окреслення семантичної структури слова – праць Лідії Лисиченко (монографія «Лексикологія сучасної української мови (Семантична структура слова)»), опис відчислівникових похідних – внеску у словотвірне вчення Арнольда Грищенка (розділ у колективній монографії «Словотвір сучасної української літературної мови» «Суфіксальний словотвір прикметників в українській мові») та ін.

2. З-поміж лексикографічних праць, у яких представлено відчислівникове словотворення у польській мові (про це згадано на стор. 29), окрім першого тому «Словника словотвірних гнізд сучасної польської мови», відомого за назвою «Відприкметникові гнізда» (*Gniazda odprzymiotnikowe*) авторства Терези Вогельгесанг (у дисертації її прізвище перекладено як Фогельгезанг), у якому головно репрезентовано відприкметникові словотвірні гнізда і, можливо, опосередковано відчислівникові, на увагу заслуговує і четвертий том цього словника – «Гнізда, мотивовані числівниками,

прислівниками, займенниками, прийменниками, модальниками, звуконаслідуваннями, вигуками» (Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki) – авторства Мірослава Скаржинського, у якому подано словотвірні гнізда з польськими числівниками в ролі вершини.

3. У дисертації викладено деякі теоретичні положення, щодо сутності яких серед мовознавців немає одностайності. Вартувало б у таких випадках (бодай побіжно) задекларувати свою позицію, що, поза усяким сумнівом, додало б позитиву стосовно всебічного знання висвітлюваних питань. Йдеться, наприклад, про: статус порядкових числівників чи дієприкметників у граматиці сучасної української літературної мови; кваліфікування варіантів одного слова (на кшталт *вперш* / *уперш*, *вперше* / *уперше*, *всьоме* / *усьоме* (стор. 43), *вшестеро* / *ушестеро* (стор. 44) та ін.) як самостійних дериватів; уналежнення дієслів, що постали унаслідок імперфективації, до словотвірної категорії тощо.

4. Дещо двозначним, на нашу думку, є часто використовуваний термін *денумеративне словотвірне гніздо* чи *денумеративні словотвірні гнізда*. Річ у тім, що денумератив – це дериват, який мотивовано числівником. Утворений від нього прикметник *денумеративний* разом з називанням самої словотвірної комплексної одиниці цілком можна розуміти і як *словотвірні гнізда похідних одиниць, мотивованих числівниками*, що певною мірою порушує саму сутність поняття словотвірного гнізда, вершиною якого повинне бути непохідне слово. Крім цього, уживання термінів *денумеративне словотвірне гніздо* (стор. 22, 27, 28, 105 тощо) і *віднумеративне словотвірне гніздо* (стор. 21) засвідчує їхню тотожність, проте вважаємо доцільним вирізняти ці поняття або ж пропонуємо знову ж таки відповідним коментарем задекларувати свою позицію щодо цього. Те саме стосується термінів *віднумеративне словотворення* (стор. 105) і *денумеративне словотворення* (стор. 21, 22, 24 тощо) чи *денумеративна деривація* (стор. 21).

5. Деякі характеристики чи кваліфікації потребують уніфікування. Наприклад, серед параметрів словотвірного гнізда названо «лексичний обсяг, потужність, ширину, глибину місця (позиції) і фіксацію та опис синтагматичного та парадигматичного рівнів» (стор. 34), тоді коли на інших сторінках дисертації ці параметри окреслено дещо в інший спосіб – «лексичний обсяг, потужність, глибина, ширина, СЛ, СП» (стор. 53), де треба розуміти «СЛ» – це словотвірний ланцюг (чи словотвірні ланцюги), а «СП» – словотвірна парадигма (чи словотвірні парадигми). По-різному подано частиномовну кваліфікацію денумеративів, зокрема «прикметники / дієприкметники» (стор. 56) і «прикметники та дієприкметники» (стор. 56). Перший варіант, треба думати, є свідченням єдиної ад'єктивної природи дериватів (на це вказує скісна риска між кваліфікаційними словами), згідно з яким, вирізняють *прикметники* і *віддієслівні прикметники* (дієприкметники в приіменниковій позиції), тоді як другий варіант запису (кваліфікаційні слова об'єднані єднальним сполучником *та*) може бути свідченням різної частиномовної належності дериватів – *прикметника* та *дієприкметника* як *форми дієслова* (за традиційним підходом), або *прикметника* та *аналітичного пасивного дієслова* (дієприкметника в присудковій дієслівній позиції) (за новітнім підходом).

Проте висловлені критичні міркування не є принциповими, а тому суттєво не впливають на загальну концепцію дослідження й не знецінюють значущості досягнутих результатів.

Загальний висновок. Дисертаційна праця Костриби Ольги Василівни «Віднумеративні словотвірні гнізда: структурний, семантичний, когнітивний виміри» є завершеним, оригінальним, ґрунтовним, цілісним науковим дослідженням, що має вагоме теоретичне та практичне значення і висвітлює наукові проблеми за профілем галузі знань – 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія.

Дисертація за теоретичним рівнем, науковою новизною, практичною цінністю відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її авторка – Костриба Ольга Василівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

 О. Кушлик

